

ГАГАЛОВСЬКА А.П., ад'юнкт
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.1

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СЛІДЧИХ ДІЙ

У статті детально проаналізовані основні етапи становлення інституту слідчих дій.

Ключові слова: слідча дія, інститут слідчих дій, становлення інституту слідчих дій.

В статье детально проанализированы основные этапы становления института следственных действий.

Ключевые слова: следственное действие, институт следственных действий, становление института следственных действий.

In article the basic stages of formation of institute of investigatory actions are in details analysed.

Keywords: investigatory action, institute of investigatory actions, formation of institute of investigatory actions.

Під час реформування процесуального законодавства важливим є теоретичне осмислення окремих понять, концепцій та інститутів кримінального процесу. До таких понять належить інститут слідчих дій.

Вагомий внесок у дослідження наявних проблем удосконалення слідчих та інших процесуальних дій зроблено вітчизняними науковцями, зокрема, Ю.П. Аленіним, В.П. Бахіним, О.В. Бауліним, В.І. Галаганом, В.Г. Гончаренком, Ю.М. Грошевим, А.Я. Дубинським, В.С. Зеленецьким, Н.С. Карповим, В.С. Кузьмічовим, В.Г. Лукашевичем, Є.Д. Лук'янчиковим, В.Т. Маляренком, М.М. Михеєнком, О.Р. Михайленком, В.Т. Нором, М.А. Погорецьким, С.М. Стахівським, В.М. Тертишником, Л.Д. Удаловою, М.Є. Шумилом та іншими дослідниками.

Основним засобом формування судових доказів є слідчі дії. Проте чинний КПК України не містить визначення „слідчих дій”, незважаючи на те, що даний термін досить часто зустрічається в його тексті. Якщо в Статуті карного судочинства 1864 року термін „слідчі дії” зустрічається лише 6 раз, то в чинному КПК України – більше 40 раз. Ці цифри наочно демонструють тенденцію зростання значущості цього процесуального поняття для вітчизняного судочинства, а тому й дослідження становлення інституту слідчих дій є безумовно актуальним напрямом наукових розвідок.

Першою з відомих в Україні і Росії праць, у якій надавалися рекомендації щодо найдоцільнішого порядку проведення слідчих дій, був твір Івана Посошкова „Про убогість і багатство” (1724 р.) [1, с. 75]. У подальшому систематизувати засоби розслідування злочинів спробував у 1805 р. Петро Раткевич у посібнику „Зерцало правосуддя”. Автор вважав, що вибір прийомів і засобів збирання доказів у кримінальній справі залежить від таких обставин: особи; самої справи; причини; місця; способу; знярядь; часу; випадку; зручності [2, с. 9].

Однією з перших публікацій щодо удосконалення засобів розслідування злочинів є опублікована в 1832 р. книга В. Назанського „Краткое руководство к познанию правил для производства следственных и военно-судебных дел на существующих узаконениях основанное”, яка розкриває прийоми проведення окремих слідчих дій.

У 1833 р. було надруковано працю Н. Орлова „Опыт краткого руководства для произведения следствий с показанием приличных узаконений”, у якій друга частина присвячена прийомам і засобам ведення слідства [3].

Кінець XIX – початок XX ст.ст. ознаменувалися бурхливим розвитком науки й техніки, у країнах Європи та Російській Імперії (серед яких того часу перебувала більша територія сучасної України) розпочалася промислова революція. Ці роки „подарували” суспільству нове, досі невідоме явище – професійну й організовану злочинність. Злочинність змінилася не тільки кількісно, зачислюючи своєю хвилею розвинені країни, але й якісно, взявши на озброєння новітні для того часу засоби техніки, зв'язку, повідомлення. Більше того, виникла міжнародна злочинність.

До протидії злочинності, яка кількісно і якісно змінилася, виявилися невідповідними каральні органи зазначених держав, тому що вони були не в змозі радикально їй протидіяти. Життєвий досвід і „здоровий глузд”, яких за старих часів було достатньо для розкриття злочинів, уже не могли допомогти у викритті зловмисників, що застосовували все більш витончені способи вчинення й приховання злочинів.

Саме це й привело до виникнення своєрідного соціального замовлення держави й суспільства науці: розробити нові ефективні засоби й методи розкриття й розслідування злочинів, які відповідають вимогам часу, засновані на передових досягненнях наукової й технічної думки. Протидіяти злочинності, яка на той час якісно змінилася, потрібно було якісно новими засобами та методами.

Перші методичні рекомендації із проведення слідчих дій, використовувані в рамках кримінального судочинства Російської Імперії, належать до першої половини XIX ст. Розроблені на основі емпіричних знань і життєвого досвіду, вони стосувалися послідовності дій слідчого при розслідуванні злочинів у відповідності до зводу законів [4, с. 3-19].

Серед перших праць такого роду слід вказати, наприклад, „Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому” Я. Баршева (СПб., 1841), „Правила и формы о производстве следствий, составленные по своду законов” Е. Колоколова (М., 1850) і ін. В „Основаниях” Я. Баршева йшлося про послідовність і зміст дій слідчого при розслідуванні окремих злочинів.

Робота складається з передмови і двох книг, які розкривають різноманітні аспекти кримінального процесу: завдання і сутність слідства, джерела доказів, засоби одержання доказів, оцінку доказів, застосування покарання до обвинуваченого за його несумлінну поведінку, тактичні прийоми проведення допиту, огляду, обшуку, очної ставки. Зокрема, Я.І. Баршев запропонував такий порядок „особистого огляду злочину і його слідів”:

- 1) особистий огляд необхідний у всіх випадках, коли є „зовнішні ознаки” і сліди злочину;
- 2) він має проводитися „із усією швидкістю, яка тільки потрібна для того, щоб не допустити будь-якої можливої зміни в предметі огляду”;
- 3) огляду підлягають як „головний предмет дослідження”, так і усе те, що з ним пов’язано;
- 4) потрібно детально дослідити і зафіксувати „вже зроблені або ті, що відбулися потім, переміни з предметом огляду”;

5) опис ходу і результатів огляду має бути настільки докладним і точним, „щоб ті, хто буде користуватися цим актом, могли б одержати за допомогою нього настільки ясне і повне уявлення про предмет огляду, начебто вони самі робили його”.

Розглядаючи прийоми допиту, Я.І. Баршев зазначав, „що найкращим повинен вважатися такий допит, в якому робиться поступовий перехід від більш загальних питань до найбільш окремих, щоб у такий спосіб дати привід обвинуваченому самому висловити себе й обставини злочину, також коли матеріал наступних питань береться від найближчих відповідей... У разі схильності допитуваного до визнання, розсудливість радить вислуховувати його не припиняючи, і потім вже мистецьки випитувати у нього пояснення про те, що здається неясним і чого ще бракує для повного визнання” [5, с. 56, 99, 128-133, 140, 143-145, 149-150, 171-172].

Таким чином, в період часу, що розглядається, відбувалося зародження і розвиток прийомів і засобів формування доказів. Вони цілкомити були обумовлені рівнем розвитку законодавства, що було джерелом і формою їх виникнення. Нечисленні роботи в цій галузі були або збірниками витягів із законів, або довідковими виданнями для практичної діяльності працівників поліції, слідчих, судів по окремим питанням розслідування злочинів.

Реформа 1864 р. започаткувала цілком нові засади судочинства. Відповідно до них було встановлено змішану форму судочинства. Відокремлення дізнання від судового слідства спричинило поділ прийомів і засобів встановлення обставин злочину. Так, при проведенні дізнання застосовувалися такі прийоми: розшук, словесне опитування і негласне спостереження. На думку І.Я. Фойницького, поняття «розшук» передбачало такі дії: огляд місцевості, потерпілого, речових доказів, обходи нічліжок тощо [6, с. 379].

Удосконалення чинної системи доказів викликало інтерес до розширення кола речових доказів, розробки й застосування при розслідуванні злочинів засобів і методів їх збирання та дослідження. Так, А.А. Квачевський вперше виділив у розслідуванні злочинів початкові слідчі дії: огляд, обшук, допит, виїмку, освідування, докладно розглянув прийоми їх проведення [4, с. 7].

Передбачені в Статуті 1864 р. прийоми і засоби слідчої діяльності викликали їх широке наукове дослідження, яке відбувалося у двох напрямках: 1) кримінально-процесуальні дослідження, у яких знайшли місце рекомендації по застосуванню окремих прийомів і засобів у процесі розкриття злочинів; 2) дослідження, які безпосередньо торкаються прийомів і засобів виявлення, дослідження і використання доказової інформації.

До перших належать праці А.А. Квачевського „Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 г.“, видані в 1867 і 1869 рр., у яких значну увагу приділено розгляду прийомів і засобів слідчої діяльності. А.А. Квачевський вперше в науковій літературі виділив у окремі групи основні і другорядні засоби розслідування злочинів. До основних він відніс огляд, освідкування, „розшук зовнішніх предметів злочину за допомогою обшуку, виймки і збирання речових доказів” [4, с. 6-7].

До цього напряму належать також дослідження П.В. Макалінського „Практическое руководство для судебных следователей, состоящих при окружных судах” (1901 р.) [4, с. 6-7], С.В. Познишева „Элементарный учебник русского уголовного процесса” (1913 р.) [7]; С.А. Алякринського „Схема предварительного следствия по Уставу уголовного судопроизводства: Практическое пособие для судебных следователей и кандидатов на судебные должности” (1912 р.) [8] та інші.

Другий напрям досліджень стосується власне криміналістичних засобів слідчої діяльності. Це праці як закордонних, так і вітчизняних авторів. У 1892 г. судовий слідчий, професор університету в Граці (Австрія) Ганс Густав Адольф Гросс видав фундаментальне „Керівництво для судових слідчих”, у якому були систематизовані всі відомі на той час засоби й прийоми роботи з доказами, сформульовані рекомендації з використання досягнень науки й техніки того часу з метою виявлення, вилучення й дослідження слідів, а також інших речових доказів. У Російській Імперії в 1895 – 1896 рр. було перекладено й опубліковано друге видання цієї книги [9].

Третє видання книги Г. Гросса називалося „Керівництво для судових слідчих як система криміналістики” [10], після чого цей термін увійшов у науку й практику. Ідеї Г. Гросса знайшли численних прихильників і послідовників. Основними слідчими діями, що розглядалися в даному посібнику, є допити, огляди, обшуки. Особливу увагу автор приділяє підготовчим діям при виїздах на місця злочинів. Про допит зазначається, що його мета – „... відновити перед судом всю подію злочину так, начебто він бачить його перед своїми очима” [11, с. 74]. При проведенні допиту судовому слідчому потрібно вирішити, кого і як він допитає, беручи до уваги чинне законодавство. Не можна йти тільки в одному напрямі розслідування, попереджав Г. Гросс, не можна упускати з виду самі незначні факти, тому що невідомо, що виявиться вирішальним у розслідуванні злочину. У книзі приділена увага різним видам допиту – допитам обвинувачених, свідків, очевидців – з урахуванням їхньої здатності сприймати об’єктивну реальність.

Наступна слідча дія, розглянута Г. Гроссом, – огляд місця злочину. Автор називає його „пробним каменем діяльності” судового слідчого, зазначає, що при проведенні огляду повинні бути дотримані певні умови. До таких умов він відносить спокій і впевненість у собі судового слідчого, граничну увагу, правильне орієнтування на місці злочину. Г. Гросс підкреслював, що неприпустимо метушитися, хвилюватися, давати вказівки й скасовувати їх, необхідно правильно організувати роботу осіб, які присутні на огляді. Автор вказував, що в огляді місця події може брати участь значна кількість людей, залежно від того, який злочин розглядається. Центральна роль у цьому належить судовому слідчому, який повинен для себе вирішити, до якої категорії обізнаних осіб йому слід звернутися при проведенні огляду, знати межі компетенції запрошених експертів, уміти вибрати потрібний момент для запрошення певної особи, яка володіє спеціальними знаннями. Слідчий має конкретно уявляти собі, якої допомоги він чекає від спеціаліста. Цими людьми, на думку Г. Гросса, можуть бути: а) судові лікарі, фахівці з консервування частин людського тіла, з татуювання, зі психічних хвороб, з випадків гіпнозизму, дальтонізму, з питань, які вимагають участі дантиста; б) фахівці-мікроскопісти у випадках дослідження кров’яних або брудних плям, волосся, екскрементів, тканин; 3) фахівці-хіміки; 4) фахівці-фізики; 5) фахівці-мінерологи, зоологи, ботаніки; 6) фахівці-балісти; 7) фахівці з дослідження документів; 8) фотографі, антропометристи, дактилоскопісти.

Окрема глава в книзі Г. Гросса відведена підготовчим діям при виїздах на місце злочину, тому що попередня підготовка дає свої результати, а все те, що бере із собою слідчий на огляд місця злочину, має бути належної якості. Г. Гросс підкреслює, що така слідча дія, як огляд місця злочину, завжди супроводжується складанням протоколу. Це робиться з дотриманням певних правил, щоб із даного протоколу було ясно, що відбулося. Протокол має бути складений у простих, зрозумілих виразах, не можна використовувати невизначені поняття на зразок „недалеко від”, „досить далеко” і т.ін.

Самостійною слідчою дією Г. Гросс вважав обшук, який характеризується розшуком пе-

вних предметів, приховуваних від слідства. При розшуку цих предметів необхідно дотримуватися низки умов, а саме: застосовувати необхідні технічні засоби; використовувати собак-шукачів; ретельно вивчати ділянки місцевості, які обшуковуються.

У той час було видано низку довідкових видань, в яких розкриті особливості проведення окремих слідчих дій; до них належать публікації В. Долопчева „Участь поліції у провадженні кримінальних справ. Керівництво для чинів поліції” (1901 р.), „Настільний поліцейський словник” Л.А. Дабкевича (1904 р.), „Посібник для чинів поліції у кримінальних справах” та ін. [12, с. 13].

У першому десятилітті ХХ століття у Росії помітне місце в процесі розроблення рекомендацій щодо формування доказів зайняли роботи Є.Ф. Буринського, який визначив принцип залежності змісту засобів, прийомів і методів розслідування злочинів від досягнень інших наук, обґрунтував необхідність глибокого вивчення і узагальнення способів і засобів вчинення злочинів для подальшої розробки заходів протидії злочинній діяльності.

Одна з робіт Є.Ф. Буринського присвячена проведенню експертизи документів і кориснуванню її результатами. Цінність даної публікації полягає в тому, що в ній показана сутність висновку експерта як особливого джерела доказів [13].

Важливе значення для органів, які протидіяли злочинності, мало практичне керівництво С.М. Трегубова, що знайомило читача із широким колом засобів і прийомів слідчої діяльності. У цій роботі значна увага приділялася низці слідчих дій: проведенню обшуків, огляду трупа, його пред’явленню для впізнання, підготовці матеріалів на експертизу, вимірюванню й фотографуванню об’єктів на місці події, огляду одягу вбитого з метою виявлення на ньому слідів події, яка відбулася й ін. [14]. С.М. Трегубов зазначав, що ці слідчі дії значно розширюють пізнавальні можливості слідчого на місці злочину, дозволяють йому більш кваліфіковано розібратися у вчиненому.

Ще один крок на шляху удосконалення рекомендацій з проведення слідчих дій був зроблений Б.Л. Бразоєм. У його праці „Очерки следственной части”, розкривалася „методика” огляду й обшуку, надавалися рекомендації щодо дій слідчого на місці події [15].

У цей же період були опубліковані численні довідкові видання, в яких викладалися рекомендації переважно з проблем використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, проведення обшуку, огляду й інших слідчих дій [16].

Незважаючи на зростання наукового рівня процесуальних та криміналістичних робіт в аналізованій період, в цілому багаж дореволюційних здобутків у галузі кримінального процесу та криміналістики був явно недостатнім для того, щоб можна було говорити про них як про самостійні науки. Тим більше не було достатніх підстав для виділення в рамках криміналістичних знань окремого розділу, присвяченого тактиці проведення слідчих дій, а в рамках знань про кримінальний процес – інституту слідчих дій.

І все ж у цей період велася значна робота з формування теоретичних основ кримінального процесу та криміналістики, обґрунтуванню їх місця в системі наукового знання, розробка науково-практичних рекомендацій процесуального, технічного, тактичного й методичного характеру щодо проведення слідчих дій на основі глибокого вивчення й наукового осмислення практики протидії злочинності. Тільки шляхом виконання цих нагальних завдань можна було вдосконалювати оперативно-розшукову, слідчу й експертну практику.

Ці проблеми кримінального процесу та криміналістики особливо потребували свого вирішення в роки першої світової війни й у післяреволюційний час, коли злочинність в Російській Імперії в цілому та на значній території сучасної України сягнула свого максимуму. Однак драматизм економічних та соціально-політичних подій, які відбувалися в країні, суттєво сповільнив процес становлення наук кримінального процесу та криміналістики й подальшу розробку рекомендацій з проведення окремих слідчих дій.

Після Жовтневої революції 1917 року в Росії розвиток засобів слідчої діяльності пов’язаний з особливостями радянського періоду розвитку кримінального процесу та криміналістики. Основними і, на жаль, переважно негативними тенденціями розвитку засобів слідчої діяльності у той період були такі: а) ігнорування, особливо в перші роки, теоретичних розробок і практичних рекомендацій щодо засобів слідчої діяльності, накопичених до цього періоду; б) залучення до удосконалення та практичної реалізації слідчої діяльності осіб, які не мали достатнього досвіду та необхідних знань; в) широке поширення різноманітних наказів, інструкцій, положень тощо, які регламентували використання засобів слідчої діяльності; г) поширення

рекомендацій щодо використання засобів слідчої діяльності, запозичених із перекладених праць іноземних фахівців, які не відображали нового соціально-економічного устрою та не враховували національний історичний досвід протидії злочинності; д) використання засобів слідчої діяльності з метою політичних репресій; е) змішування процесуальних, криміналістичних і оперативно-розшукових засобів протидії злочинності.

Як вже зазначалось, в аналізованій період потреби практики у сфері протидії злочинності задовольнялися здебільшого за рахунок перекладеної літератури, яка видавалася в західно-європейських країнах. Серед робіт такого роду були праці А. Гельвіга „Сучасна криміналістика (методи розслідування злочинів)” (1925), Г. Шнейкerta „Тамниці злочинця й шляхи до її розкриття” (1925), Е. Анушата „Мистецтво розкриття злочинів і закони логіки” (1927).

До перших радянських видань з проблем слідчої діяльності можна віднести „Інструкцію органам міліції про порядок проведення дізнання” (1924), серію підготовлених М.С. Строговичем методичних листів, у яких узагальнювався досвід розслідування окремих видів злочинів (1932).

У 1924 – 1929 рр. виходять поодинокі роботи з проблем криміналістичної тактики та методики розслідування злочинів. Так, І.М. Якімов у „Практичному керівництві до розслідування злочинів” шукав шлях вирішення проблеми загального методу розслідування за побічними доказами [17], виділяючи в системі кримінальної тактики особливу частину – науковий метод розслідування злочинів [18]. В.І. Громов уперше виокремив методичні рекомендації (в тому числі й щодо проведення окремих слідчих дій) у системі криміналістики в самостійний розділ науки [19, с. 6]. На його думку, зроблені на основі досвіду минулого узагальнюючі практичні висновки про методи роботи, практичні вказівки по найбільш раціональному веденню розслідування, які містять систематизовані рекомендації, можуть полегшити роботу слідчого по кримінальній справі.

В.І. Громов розробляв також наукові основи методології слідчої діяльності. Ще в 1914 р. в журналі міністерства юстиції він опублікував статтю „Акт пред’явлення особи на попередньому слідстві”, яка являла собою одну з перших вітчизняних спроб наукового обґрунтування тактичних прийомів проведення впізнання за ознаками зовнішності як слідчої дії. У статті критично розглядалася практика пред’явлення особи для впізнання, надавалося філософське й психологічне обґрунтування прийомів проведення цієї процесуальної дії для одержання якомога більш об’єктивних результатів. Автор торкався проблеми точної оцінки результатів впізнання за допомогою судово-психологічної експертизи, слідчого експерименту й ін.

У 1931 р. В.І. Громовим була опублікована робота, в якій розглядалися особливості проведення огляду місця злочину. У ній автор втілює свою основну ідею про перевагу „... німих свідків, виявлених на місці злочину, перед живими показаннями свідків і іншими методами встановлення доказів...” [20, с. 478].

Подальша розробка засобів слідчої діяльності закономірно сприяла підготовці і виданню перших радянських підручників з криміналістики. У них, на наш погляд, уперше була зроблена спроба дати наукове тлумачення застосовуваним на практиці прийомам і засобам слідчої діяльності. Так, у підручнику 1935 – 1936 рр. були викладені теоретичні положення, що стосуються впізнання злочинців, проведення огляду, обшуку, виїмки, допиту тощо [21; 22]. Сформульовані в ньому вихідні теоретичні положення про прийоми й засоби слідчої діяльності одержали свій подальший розвиток у підручниках з криміналістики 1938 – 1939 і 1940 рр. та інших [22; 23].

Процес розвитку й удосконалення засобів слідчої діяльності сприяв формуванню окремих наукових теорій. Початком цього процесу був захист у 1947 р. докторських дисертацій А.І. Вінберга „Основи радянської криміналістичної експертизи” та І.М. Якімова „Слідчий огляд”, а також проведена у 1952 – 1955 рр. широка наукова дискусія у Всесоюзному науково-дослідному інституті криміналістики прокуратури СРСР. У результаті цього теоретичні положення про засоби слідчої діяльності отримали детальну розробку.

До середини 50-х рр. наука кримінального процесу досягла значних успіхів і репрезентована значною кількістю праць вчених-процесуалістів, зокрема таких, як С.А. Голунський, М.М. Гродзинський, Д.С. Карев, І.Д. Перлов, М.М. Полянський, А.Л. Ривлін, М.С. Строгович, М.О. Чельцов-Бебутов та ін. [24, с. 9-11; 25].

Розробка сучасних вітчизняних засобів слідчої діяльності тісно пов’язана з виданням низки підручників, численних посібників і статей, проведенням наукових конференцій, написанням монографій, підготовкою і захистом кандидатських та докторських дисертацій.

Так, у дисертації В.І. Галагана розглядаються теоретичні питання поняття і структури кримінально-процесуальної діяльності, її сутності та завдань. Визначаються особливості початку, змісту і закінчення кримінально-процесуальної діяльності. Аналізуються недоліки правового врегулювання ряду слідчих дій та практики їх проведення [26].

У дисертаційному дослідженні В.Т. Маляренка розглядаються теоретичні питання кримінального процесу, проблемні питання практики застосування кримінально-процесуального права, вказуються шляхи їх вирішення. Автором визначено подальшу лінію розвитку кримінального судочинства в цілому та його процесуального забезпечення зокрема [27].

Дисертація Є.Д. Лук'янчикова присвячена аналізу методологічних і правових проблем інформаційного забезпечення розслідування злочинів. У ній досліджуються питання формування концепції інформаційного забезпечення, поняття інформації як змістовної основи судових доказів. Здійснено класифікацію засобів інформаційного забезпечення. Формулюються визначення окремих категорій кримінально-процесуального права, розроблено пропозиції і рекомендації, спрямовані на вдосконалення подальшого їх правового врегулювання і практики застосування [28].

Докторська дисертація С.М. Стахівського присвячена аналізу методологічних і правових проблем вчення про докази у кримінальному судочинстві. Автор розглядає питання щодо суті й мети, предмета, меж і суб'єктів кримінально-процесуального доказування. Досліджуються елементи процесу доказування, роль презумпцій, преюдицій та моральних засад в цій діяльності. Аналізується співвідношення кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності, значення останньої для вирішення завдань кримінального судочинства. Узагальнюється законодавче врегулювання доказування у кримінальних справах, вказуються можливі шляхи покращення слідчої і судової практики та вдосконалення чинного законодавства [29].

Л.Д. Удалова в дисертації проаналізувала теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України, дослідила нагальні проблеми отримання вербальної інформації при розслідуванні кримінальних справ, сучасне розуміння цієї інформації та її роль у слідчій діяльності. В роботі розглянуто питання щодо суті та основних закономірностей професійного спілкування слідчого та тактико-комунікативної діяльності його в процесі вербальних слідчих дій, проведено аналіз особливостей отримання вербальної інформації. Аналізується законодавче врегулювання слідчих дій як засобів отримання вербальної інформації [30].

У дисертації Н.С. Карпова розглянуто співвідношення слідчої та злочинної тактики. Досліджено співвідношення захисту прав особи та контролю над злочинністю, запропоновано альтернативи кримінальному переслідуванню та розглянуто питання процесуальної економії як умови раціоналізації діяльності щодо розкриття і розслідування злочинів. Запропоновано й обґрунтовано шляхи вдосконалення методів та засобів боротьби зі злочинністю [31].

Підбиваючи підсумки нашого дослідження, зазначимо:

1. Кінець XIX – початок XX ст.ст. ознаменувалися бурхливим розвитком науки й техніки, у країнах Європи та Російській Імперії (серед яких того часу перебувала більша територія сучасної України) розпочалася промислова революція. Ці роки „подарували” суспільству нове, досі невідоме явище – професійну й організовану злочинність. До протидії злочинності, яка кількісно і якісно змінилася, виявилися невідповідними каральні органи зазначених держав, тому вони були не в змозі радикально їй протидіяти. Саме це і привело до виникнення своєрідного соціального замовлення науці з боку держави й суспільства: розробити нові ефективні засоби й методи розкриття й розслідування злочинів, які відповідають вимогам часу, засновані на передових досягненнях наукової й технічної думки. Протидіяти злочинності, яка на той час модернізувалася, потрібно було якісно новими засобами та методами.

2. Перші методичні рекомендації із проведення слідчих дій, використовувані в рамках кримінального судочинства Російської Імперії, належать до першої половини XIX ст. Розроблені на основі емпіричних знань і життєвого досвіду, вони стосувалися послідовності дій слідчого при розслідуванні злочинів у відповідності до зводу законів.

3. Реформа 1864 р. започаткувала цілком нові засади судочинства і закріпила змішану форму кримінального процесу. Відокремлення дізнання від судового слідства спричинило поділ прийомів і засобів встановлення обставин злочину. Удосконалення чинної системи доказів викликало інтерес до розширення кола речових доказів, розробки й застосування при розслідуванні злочинів засобів і методів їх збирання та дослідження. Передбачені у Статуті 1864 р.

прийоми і засоби слідчої діяльності викликали їх широке наукове дослідження, яке відбувалося у двох напрямках: 1) кримінально-процесуальні дослідження, у яких знайшли місце рекомендації щодо застосування окремих прийомів і засобів у процесі розкриття злочинів; 2) дослідження, які безпосередньо стосуються прийомів і засобів виявлення, дослідження і використання доказової інформації.

4. Незважаючи на зростання наукового рівня процесуальних та криміналістичних робіт в цілому, багаж дореволюційних здобутків у галузі кримінального процесу та криміналістики був явно недостатнім для того, щоб говорити про них як про самостійні науки. Тим паче не було достатніх підстав для виділення в рамках криміналістичних знань окремого розділу, присвяченого тактиці проведення слідчих дій, а в рамках знань про кримінальний процес – інституту слідчих дій. І все ж у цей період було проведено значну роботу з формування теоретичних основ кримінального процесу та криміналістики, обґрунтування їх місця в системі наукового знання, розробку науково-практичних рекомендацій процесуального, технічного, тактичного й методичного характеру щодо проведення слідчих дій на основі глибокого вивчення й наукового осмислення практики протидії злочинності. Тільки шляхом виконання цих нагальних завдань можна було вдосконалювати оперативно-розшукову, слідчу й експертну практику.

5. Після Жовтневої революції 1917 року в Росії розвиток засобів слідчої діяльності пов'язаний з особливостями радянського періоду розвитку кримінального процесу та криміналістики. Основними і, на жаль, в цілому негативними тенденціями розвитку засобів слідчої діяльності у той період були такі: а) ігнорування, особливо в перші роки, теоретичних розробок і практичних рекомендацій щодо засобів слідчої діяльності, накопичених до цього періоду; б) залучення до удосконалення та практичної реалізації слідчої діяльності осіб, які не мали достатнього досвіду та необхідних знань; в) поширення різноманітних наказів, інструкцій, положень тощо, які регламентували використання засобів слідчої діяльності; г) поширення рекомендацій з використання засобів слідчої діяльності, запозичених із перекладених праць іноземних фахівців, які не відображали нового соціально-економічного устрою та не враховували національний історичний досвід протидії злочинності; д) використання засобів слідчої діяльності з метою політичних репресій; е) змішування процесуальних, криміналістичних і оперативно-розшукових засобів протидії злочинності.

6. Розробка засобів слідчої діяльності закономірно сприяла підготовці і виданню перших радянських підручників з криміналістики. У них, на наш погляд, уперше була зроблена спроба дати наукове тлумачення застосовуваним на практиці прийомам і засобам розслідування. Процес розвитку й удосконалення засобів розслідування сприяв формуванню окремих наукових теорій. Початком цього процесу був захист перших докторських дисертацій, а також широка наукова дискусія 1952 – 1955 рр. у Всесоюзному науково-дослідному інституті криміналістики прокуратури СРСР. У результаті теоретичні положення про засоби розслідування отримали детальну розробку. До середини 50-х рр. наука кримінального процесу досягла певних успіхів і була репрезентована значною кількістю праць вчених-процесуалістів.

7. Розробка сучасних вітчизняних засобів слідчої діяльності тісно пов'язана з виданням низки підручників, численних посібників і статей, проведенням наукових конференцій, написанням монографій, підготовкою і захистом кандидатських та докторських дисертацій. Слідчі дії в сучасному кримінальному процесі України поповнилися новими пізнавальними прийомами по мірі вдосконалення кримінально-процесуального законодавства, відображаючи потреби держави, що виникають на різних етапах її розвитку, у протидії злочинності.

Список використаної літератури:

1. Криміналістика: Учеб. / Аханов В.С., Белкин Р.С., Зуйков Г.Г. и др.; Под ред. Белкина Р.С., Зуйкова Г.Г. – М., 1969. – Т. 1.
2. Раткевич П. Зерцало правосудия. – СПб., 1805.
3. Орлов Н. Опыт краткого руководства для произведения следствий. – М., 1833.
4. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. – М., 1999.
5. Баршев Я. Основания уголовного судопроизводства, с применением к российскому уголовному судопроизводству. – СПб., 1841.
6. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. – 4-е изд. – СПб., 1912. – Т. 1.
7. Познышев С.В. Элементарный учебник русского уголовного процесса. — М., 1913.
8. Алякринский С.А. Схема предварительного следствия по уставу уголовного судопроизводства с разъяснениями Правительствующего Сената, циркулярными распоряжениями Министерства Юстиции и

руководящими положениями юридической литературы: Практич. пособ. для судебных следователей и кандидатов на судебные должности / Сост. С.А. Алякринский; Под ред. А.В. Скопинского. – М., 1912.

9. Гросс Г. Руководство для судебных следователей, чинов жандармерии и полиции. – Смоленск, 1895 – 1897.

10. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Пер. с нем.: Л. Дудкин, Б. Зиллер. – СПб., 1908.

11. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики: Репринтное издание 1908 г. / Науч. ред. Крылов В.В. – М., 2002.

12. Белкин Р.С., Винберг А.И. История советской криминалистики: Этап возникновения и становления науки (1917 – 1930-е гг.): Учеб. пособ. – М., 1982.

13. Буринский Е.Ф. Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею. – М., 2002.

14. Трегубов С.Н. Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений: Практическое руководство для судебных деятелей. – М., 1915.

15. Бразоль Б.Л. Очерки по следственной части. История. Практика. – Петроград, 1916.

16. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. – Самара, 2004.

17. Якимов И.Н. Практическое руководство к расследованию преступлений. – М., 1924.

18. Якимов И.Н. Криминалистика. Уголовная тактика: Практич. пособ. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1929.

19. Громов В.И. Методика расследования преступлений: Руководство для органов милиции и уголовного розыска. – М., 1929.

20. Громов В.И. Дознание и предварительное следствие. – М., 1931.

21. Криминалистика. – М., 1935. – Кн. 1 : Техника и тактика расследования преступлений.

22. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений: Учеб. / С.А. Голунский, Б.М. Шавер; Под ред. Вышинского А.Я. — М., 1939.

23. Криминалистика. Техника и тактика расследования преступлений / Бобров Н.А., Винберг А.И., Голунский С.А., Громов В. И. и др.; Под ред. Вышинского А.Я. – М., 1938.

24. Алексеев Н.С., Даев В. Г., Кокорев Л. Д. Очерк развития науки советского уголовного процесса / Науч. ред.: Алексеев Н.С. – Воронеж, 1980.

25. Полянський Н.Н. Очерк развития советской науки уголовного процесса / Отв. ред. Покровский С.А. – М., 1960.

26. Галаган В.І. Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2003.

27. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Харків, 2005.

28. Лук'янчиков Є.Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2005.

29. Стахівський С.М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2005.

30. Удалова Л.Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2007.

31. Карпов О.Н. Використання можливостей міжнародних поліцейських організацій у розшуку злочинців: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2011.

Надійшла до редакції 15.08.2011

КАЛУЖИНСЬКИЙ О.В., аспірант
(Львівський національний
університет ім. Івана Франка)

УДК: 347.962 : 343.138 (477)

ОЦІНОЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДДІ ПРИ ПРИЙНЯТТІ РІШЕННЯ ПРО ПОВЕРНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ПРОКУРОРУ ЗІ СТАДІЇ ПОПЕРЕДНЬОГО РОЗГЛЯДУ

Досліджено проблемні питання оціночної діяльності суду при вирішенні ним питань про повернення кримінальної справи прокурору із стадії попереднього розгляду та можливі шляхи їх вирішення. Проаналізовано сучасний стан даної проблеми та внесено обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: повернення кримінальної справи прокурору; оціночна діяльність судді; попередній розгляд справи суддею.

Исследуются проблемные вопросы оценочной деятельности суда при решении им

